

Muntslag / vuistslag

De historische verbeelding van de politiek

prof. dr. Susan Legêne

Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van hoogleraar Politieke Geschiedenis aan de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit te Amsterdam op 30 januari 2009.

Mijnheer de rector, dames en heren,

Deze rede gaat over geschiedenis en politiek. Ik zal spreken over relaties tussen historisch onderzoek naar processen van natievorming en over het beroep dat politici doen op de geschiedenis. Voor een aantal van u lijkt dit openbare VU-optreden wellicht een déjà-vu; immers nog maar vier jaar geleden hield ik als bijzonder hoogleraar een intreerede aan de Universiteit van Amsterdam. Ik sprak toen over kolonialisme en Nederlandse natievorming. Met het voorbeeld van museale collecties uit Zwolle liet ik zien hoe onderzoek naar materiële cultuur en immaterieel erfgoed kan bijdragen aan kennis over de Nederlandse geschiedenis waar de koloniale ervaringen integraal deel van uitmaken. Ik begon dat betoog met de titelpagina van de *Neder-landsche Gedenck-clanck* uit 1626, het historisch verhaal in liederen van Adriaen Valerius. In zijn lied over het *Plakkaat van Verlatinghe* verbond Valerius de legitimatie van verzet tegen een onrechtvaardige vorst aan een pleidooi voor koloniale expansie in Amerika. Die combinatie van vaderlandse geschiedenis en koloniale expansie keerde, evenals Valerius zelf, terug in de negentiende-eeuwse geschiedschrijving. In de Tweede Wereldoorlog werd de *Neder-landsche Gedenck-clanck* zelfs betiteld met de Indonesische term *poesaka*, een heilig erfstuk van de vaderlandse geschiedenis. (Legêne 2005)

In deze tweede oratie zal ik net als vier jaar geleden een verbinding leggen tussen Europese natievorming, koloniale geschiedenis en historische burgerschapsrelaties. De 'historische verbeelding' uit de titel van mijn verhaal verwijst naar het bekende begrip verbeelde gemeenschap uit Andersons *Imagined communities*. (Anderson 1991) Bij verbeelde gemeenschap moet u dan niet alleen denken aan nationale gemeenschappen, maar ook aan, bijvoorbeeld, wetenschappelijke samenwerkingsverbanden en internet *communities*.

Waar het aankomt op participatie in de nationale gemeenschap, roept de

politiek tegenwoordig vaak de geschiedenis aan als (potentieel of dwingend) samenbindend element. VVD-leider Mark Rutte stelde enkele maanden geleden dat een goed ingeburgerde migrant niet alleen de Nederlandse taal kent en de grondwet respecteert, maar ook moet durven zeggen: 'de vaderlandse geschiedenis: dat is van ons!' Kort daarna stelde de PvdA vanuit een minder dwingende visie op geschiedenis: 'We spreken allemaal Nederlands, we kennen de elementaire omgangsvormen en we respecteren, kennen en begrijpen de geschiedenis van onze democratische rechtsstaat. Dat geldt voor alle burgers van Nederland.'¹ In deze politieke context zal ik hier dus terug komen op die canon van Valerius, al hoef ik hem aan onze tekstvastе VU vast niet nog eens voor te zingen. Maar de canon is nodig, omdat ik me met deze rede expliciet wil verhouden tot de discussie over wat in de laatste jaren de Canon van Nederland is gaan heten.²

De titel van mijn rede 'Muntslag/vuistslag' is geënt op een verwijt dat (kort voor de financiële crisis uitbraak) werd gepubliceerd in het boekje *Het bange Nederland*, ik citeer: 'zoals vals geld het betalingsverkeer frustreert, zo ontnemen de valsemunten van de nationale canon ons het zicht op het verleden'. (Duyvendak e.a. 2008:50) Als direct betrokkene bij de opstelling van deze canon, in eerste instantie gericht op jongeren vanaf 8 jaar, kan ik bij de aanvaarding van mijn leeropdracht deze uithaal van mijn collega's uiteraard niet links of rechts laten liggen. Vanuit bronnenkritisch oogpunt leek het me een uitdaging om hun beeldspraak met betrekking tot het munten van geschiedenis letterlijk te nemen. Mijn gedachtegang was als volgt:

Sinds de kredietcrisis kennen we allemaal het onderscheid tussen geldverkeer en de zogeheten reële economie. Waar komen we dan uit als we, parallel daaraan, ook onderscheid maken tussen 'geschied-uitwisseling' en de 'reëel bestaande' geschiedenis? Kun je dan speculeren met, munt slaan uit een geschiedbeeld; kan een geschiedbeeld kelderen en wat betekent dat voor de 'echte' geschiedenis? Zo bracht de associatie van valsemunter met geschiedenis me tot de tegenstelling tussen muntslag en vuistslag: tussen beeld van de geschiedenis en rake klappen, oftewel, zoals het Legermuseum in Delft het treffend uitdrukte, tussen canongezang en kanongebulder. (Paling 2006)

Over die relatie tussen beeld en werkelijkheid is natuurlijk zeer veel geschreven, geschiedtheoretisch, cultuurwetenschappelijk, antropologisch, kunsthistorisch, levensbeschouwelijk...³ En op geheel eigen wijze komt beeld en werkelijkheid bij elkaar in de context van fotografie. Toen Johan Huizinga (1872-1945) in 1905 in zijn oratie sprak over historische beeldvorming en het aanschouwelijk maken van het verleden, maakte hij daarbij een vergelijking met foto's. De historicus, zo stelde hij, fotografeert niet, hij geeft geen werkelijkheid weer, maar hij brengt denkbeelden onder woorden die het subjectieve van de verbeelding insluiten.⁴ Fotografie was toen nog een relatief nieuw medium.

Maar inmiddels is het onderscheid dat Huizinga maakte tussen *fotografisch* beeld als registratie en *denkbeeld* als constructie, ons niet meer scherp genoeg. Het fotografische beeld speelt immers een geheimzinnig spel met ruimte en tijd.

Neem de foto van Huizinga zelf, in een ietwat ongemakkelijk aandoende Boeddhazit in een te krappe rieten stoel, gemaakt in 1903. De foto uit privébezit, opgenomen in een boek en daar vervolgens weer uit gescand om te laten zien tijdens de oratie, is daarmee drie maal zowel technisch als van functie veranderd. Huizinga heeft intussen ooit echt zo gezeten, het beeld is ontstaan in een procedé dat gehoorzaamt aan natuurkundige en chemische wetten. Maar tegelijkertijd is álles aangaande dat beeld een constructie: van Huizinga's eigen Boeddhistische oefeningen en zijn opvattingen over Boeddhisme tot wat hij op de foto lijkt te doen; van de positieve voorstelling, tot wat deze *niet* laat zien; van de materiële verschijningsvorm van het beeld, tot waar, hoe en door wie hij gezien wordt en tot welk gesprek hij aanleiding geeft.⁵ Frits Gierstberg stelde, naar aanleiding van een tentoonstelling over het verleden verbeeld in hedendaagse kunst, dat de verhouding tussen beelden en de zogenaamde werkelijkheid niet louter bepaald wordt door de technologie, maar is ingebed in een complex cultureel, sociaal en psychologisch proces.⁶ Het is dat proces, beschouwd als een *historisch* proces, wat mij hier met name interesseert.

Dames en heren, ik spreek hier als een contemporain historicus in een onzekere tijd. Vrij naar Huizinga, zijn heel wat kanonnen, heel wat draaiende motoren te horen in de wereld, en het instrumentele beroep dat politici van links en rechts, in binnen- en buitenland doen op de geschiedenis van onze verbeelde gemeenschappen is misschien problematisch maar niet vrijblijvend. Daarom heb ik moeite met een schijntegenstelling tussen *public history* en academische geschiedschrijving, die zich in ons vakgebied lijkt af te tekenen. Het lijkt soms of we meer over geschiedensmethode praten dan over inhoud, waarbij we elkaar nu weer in de haren vliegen over educatieve keuzes voor tijdvakken zonder of met vensters, dan weer museumdirecteuren op de vingers tikken om hun suggestie dat een thematisch verhaal over de geschiedenis van Nederland museaal misschien beter werkt dan een chronologisch verhaal, terwijl we links en rechts zowel de politiek als elkaar bekritisieren vanwege een te instrumentele inzet van geschiedenis. Het is zaak dat we de relatie tussen geschiedschrijving en publiek debat over de geschiedenis zowel inhoudelijk als methodologisch beter doordenken. Daarbij moeten we tevens de wetenschappelijke instrumenten die deze tijd ons aanreikt beter leren doorgronden. 'The technology has advanced much more quickly than has our understanding of its present and potential uses', schrijft Christine Borgman in *Scholarship in the Digital Age* (2007:3) En dat faseverschil geldt ook voor ons historici. Met dank voor het aanreiken van de

metafoor van de valsemunter zal ik deze overwegingen kort uitwerken, toegespitst op de drie thema's die ik hier heb geïntroduceerd: beeld en werkelijkheid; geschiedenis en politiek; de impact van ICT op historisch onderzoek. Op gezette tijden zal ik daarbij Huizinga te hulp roepen.

Beeld en werkelijkheid

Muntslag

In zijn Huizingabiografie heeft Léon Hanssen het historisch werk van Huizinga en diens opvattingen over kunst, cultuur en geschiedenis geplaatst binnen het intellectuele en artistieke kader van de Europese cultuurhistorie van de twintigste eeuw. (Hanssen 1996) Ik wil aan zijn mij zeer aansprekende analyse een element toevoegen, door bij die cultuurgeschiedenis meer gewicht toe te kennen aan de koloniale expansie als een van de vormende bestanddelen van de Europese ontwikkelingen. (Wesseling 2003; Hall and Rose; Said 1993; Rietbergen 2007; Bayley 2008). Om dat te illustreren richten we ons op het begin van de twintigste eeuw, de beginjaren van de ethische politiek. In 1902 liet het Koloniaal Museum in Haarlem een medaille slaan ter herinnering aan het overlijden, tweehonderd jaar eerder, van Georg Everhard Rumphius (1627-1702). Rumphius was in 1652 in dienst van de VOC naar de Oost vertrokken en had belangrijke werken over de natuur en cultuur van de Molukken geschreven.⁷ Het initiatief voor zijn herdenking kwam van de Directeur van het Koloniaal Museum, Maurits Greshoff (1862-1909), die een Rumphius-fonds oprichtte ter bevordering van het natuurwetenschappelijk onderzoek in Nederlands-Indië. Dit was zijns inziens een verwaarloosd terrein dat een nieuwe impuls nodig had.⁸ De munt liet hij slaan om het fonds te vullen. Een bronzen versie kostte f5,- een zilveren kostte f25,-, een gouden was niet te koop, maar bestemd voor bijzondere verdienste op natuurwetenschappelijk gebied. (Vlugblad 1902; Greshoff en Heeres 1902:III) Het ontwerp was van Johan Huizinga. Hij was in

Muntontwerp Rumphius-Medaille door Johan Huizinga, Collectie Tropenmuseum

1897 als geschiedenisleraar benoemd aan de Haarlemse HBS, kende Greshoff, tekende graag en volgde, net als in zijn Groningse studententijd, ook in Haarlem tekenlessen.⁹ Huizinga's achtergrond als sanskritist en letterkundige sloot aan bij de culturele thematiek van het Koloniaal Museum.¹⁰

In die beginjaren van de ethische politiek waren de Nederlandse koloniale ambities groot en alleen te realiseren vanuit een gezamenlijke inspanning. In dat kader werden nog tientallen munten méér geslagen. En vier decennia na de Rumphius-munt kon Johan Huizinga in een jubileumtoespraak voor de KNAW verklaren, dat een groot deel van het wetenschappelijke onderzoek van Nederland zich in de tropen had afgespeeld.¹¹

Deze ontwikkeling is afgebeeld in de collectie van het Koloniaal Museum, met munten over bijvoorbeeld malariaonderzoek, over de luchtkartering van Nieuw Guinea, en over de expedities vanwege de maatschappij ter bevordering van het natuurkundig onderzoek der Nederlandsche koloniën, oftewel de Treubmaatschappij.¹² Niet alleen werd aldus een belangrijk deel van de Nederlandse bètacanon gemunt in een koloniaal

1e rij v.l.n.r.: Rumphiusmedaille nr. 312-4; Jacob Bontius (Congres voor Tropische malaria, 1938 Amsterdam); Luchtkartering Nieuw Guinea (1935-1937); H.A. Lorenz en J.W. van Nouhuys (natuurkundig onderzoek).

2e rij v.l.n.r.: Piet Hein; J.P. Coen; Jan van Riebeeck; Generaal Spoor.

3^e rij v.l.n.r.: Lombok 1894-1904; Voortrekkerseuewfeest 1938; Slag in de Javazee 27-2-1942 (Karel Doorman); Nederlandse vrouwen in Japanse interneringskampen.

1^e rij v.l.n.r.: Rumphius-medaille; J. van den Bosch; eerste radio-telefoonverbinding in 1927.

2^e rij v.l.n.r.: bevrijding suikerfabriek Djatirotto 22-7-1947; eerste passagiersvlucht naar Nederlands-Indië en terug, 1927; voor recht en vrede (1948).

waardestelsel; ook alle grote namen uit de maritieme en politieke koloniale geschiedenis werden met een munt geëerd; van Piet Hein, Jan Pieterszoon Coen, Jan van Riebeeck en Pieter Stuyvesant, tot en met Johannes van den Bosch, Jacob Theodoor Cremer, generaal S.H. Spoor (1902-1949) en Koningin Wilhelmina.¹³ Als een nieuwe munt uitkwam, dan viel er iets te vieren of te herdenken. Opvallend is het grote aantal munten dat betrekking heeft op doorbraken in het transportwezen en de communicatie tussen Nederland, de Indonesische archipel en het Caribisch gebied. Denk aan mailboten, duikboten, spoorverbindingen, radioverbindingen en luchtvaart. Ook de 'vuistslagen', de rake klappen van de koloniale geschiedenis kregen hun munt: verwijzingen naar oorlog, ontberingen en historische keerpunten. Voorbeelden zijn de herdenkingsmunten van de Grote Trek, Lombok, de Slag in de Javazee, de geïnterneerde vrouwen tijdens de Japanse bezetting, of de bevrijding van een suikerfabriek tijdens de politionele acties.¹⁴

De meeste munten werden geslagen door de 'Koninklijke Begeer', die in 1942 het plan opvatte voor een nieuwe serie penningen met betrekking tot de koloniale geschiedenis. Het Koloniaal Instituut ging ermee aan de slag,¹⁵ maar het plan is waarschijnlijk nooit uitgevoerd. In 1941, tegen de Duitse bezetting in, kon Huizinga nog in zijn KNAW-rede verklaren: 'Wij vervallen niet in nationale zelfoverschatting, wanneer wij getuigen, dat Nederland in de wetenschappelijke wereld een plaats is gaan bekleeden en voortgaat te bekleeden, die waardig is aan de belangrijkheid van ons Koninkrijk hier en overzee, met zijn totale uitgestrektheid van meer dan tweemiljoen KM² en zijn totale bevolking van bijna 70 miljoenen.' (Huizinga 1941:14) Maar na 1945 leidden het gewapend treffen en de diplomatieke strijd tussen Indonesië en Nederland tot een

drastische wijziging van de kaders, waarbinnen in Nederland over de voormalige koloniale relaties werd gedacht. Het einde van het koloniale rijk van Nederland in de Oost maakte ook een einde aan de verbeelde gemeenschap van wetenschappers, politici, ondernemers en militairen, voor wie de munten een tastbare samenbindende rol hadden gespeeld. Huizinga's beeld van de geografische ruimte van het rijk van twee miljoen vierkante kilometer werd verkleind tot Nederland, Suriname en de Nederlandse Antillen. Nu kwam het er op aan vorm te geven aan een Nederlandse natie die in hoofdzaak was georganiseerd rond één categorie van burgers, binnen één enkel gebied (in de woorden van Frederick Cooper: 'a singular citizenry in a singular territory'). (Cooper 2005:22)

Het was binnen die beperkte Nederlandse kaders dat in 2002, honderd jaar na de op expansie gerichte Rumphius-herdenking van 1902, opnieuw werd stilgestaan bij de koloniale geschiedenis. Rumphius' beeltenis was, bij wijze van spreken, niet veranderd, maar zijn betekenis was nu louter historisch en wees niet meer vooruit. Met activiteiten door het hele land, vanaf het Binnenhof tot Culemborg, van Den Helder tot Delft, werd gevierd dat in 1602 de VOC was opgericht.¹⁶ De Indonesische autoriteiten konden zich niet herkennen in het Nederlands gerichte kader van die VOC-viering en weigerden hun deelname. Maar ook binnen de Nederlandse samenleving werd, veelal buiten de officiële kanalen en instellingen om, gediscussieerd over de aard van de historische relaties tussen Nederland en Indonesië. Actief in dat debat waren onder meer nazaten van voormalige Molukse KNIL-militairen, wier ouders na de soevereiniteitsoverdracht naar Nederland waren gekomen, maar wier koloniale geschiedenis ook bij deze herdenking nog geen Nederlandse geschiedenis leek te zijn.¹⁷ Zo legde deze VOC-viering verschillende problemen bloot ten aanzien van het Indonesische en Nederlandse koloniale verleden in samenhang met de Nederlandse postkoloniale natievorming.

Vuistslag

Ter toelichting en als vergelijking maak ik een uitstapje naar de Franse koloniale geschiedenis. Want munten kunnen kanongebulder – de vuistslagen van de geschiedenis – niet alleen letterlijk canoniseren, zoals de Lombokmunt laat zien; ze doen dat ook in figuurlijke zin. Door denkend over het begrip valsemunter van de geschiedenis dacht ik aan mijn eigen blikje met munten die ik verzamel sinds een ontmoeting in oktober 1988, in de Malinese plaats Koutiala, waar ik was voor mijn werk. Ik werd daar aangesproken door een man op een brommertje die wilde weten wie ik was, aangezien hij alle blanken in de stad kende, behalve mij. Hij nodigde me bij zich thuis en toen ik onder het eten uitlegde dat ik ook nog historicus was, vertelde hij dat hij bij het Franse leger had

gezetten, bij de *Force noire*, en zowel gevochten had in de Tweede Wereldoorlog als in de Algerijnse oorlog. Daar was hij trots op. Hij haalde de kranten tevoorschijn die hij ter herinnering daaraan bewaarde, de oudste een Franse krant uit november 1940. Ook liet hij mij zijn collectie bankbiljetten en munten zien, uit alle landen waar hij geweest was als soldaat van het Franse koloniale leger, inclusief een kaurischelpje. Hij had Frans koloniaal geld uit 1920 en later; Malinese franken van voor en tijdens het bewind van Generaal Moussa Traoré,¹⁸ geld uit Guinée, Ivoorkust, Senegal, Mauretanië, Algerije, en Franc CFA's. Elk biljet *vertoonde* een verhaal en bij elk biljet *had* hij een verhaal: nu eens over hemzelf, dan weer over grote geopolitieke of nationale gebeurtenissen.¹⁹

Aan deze collectie van de gewezen soldaat van het Franse koloniale leger was een geschiedenis van kolonialisme en post-koloniale staatsvorming af te lezen, waarin hij persoonlijk verschillende regimes en vormen van burgerschap had meegemaakt binnen verschillende staatsstructuren. En dan bedoel ik burgerschap in juridische zin, maar ook cultureel burgerschap, vormen van participatie in en identificatie met de staat. (Cooper 2005) In de hoofdstad Bamako zag ik zijn koloniale legergeschiedenis vervolgens ook terug in het straatbeeld, in de vorm van het grote standbeeld *Aux héros de l'Armée noire*, met op de voet de jaartallen 1857, het jaar dat de *Tirailleurs sénégalais* werden opgericht, en 1914-1918; daarbij de namen van de grote slagvelden van de Eerste Wereldoorlog. Het monument, gemaakt door Paul Moreau-Vauttier en Auguste Bluysen, toont een groep van vier zwarte strijders, gegroepeerd rond de Franse vlag die gedragen wordt door een blanke officier. Het was in 1924 geplaatst, tegelijk met een identiek beeld in Reims, in Frankrijk.²⁰

In de Eerste Wereldoorlog was de dienstplicht ingevoerd in de Afrikaanse koloniën en kreeg het Franse koloniale leger de omvang van meer dan 275.000 Afrikaanse soldaten. Onder hen waren zo'n 180.000 *Tirailleurs sénégalais*, afkomstig uit West-Afrika. Ruim 30.000 van hen sneuvelden op het Europese slagveld. Hun heldenmoed werd in 1924 met de twee beelden herdacht. Bamako was op dat moment de hoofdstad van de Franse Soedan, Reims de stad die in 1918 door hen was verdedigd en beschermd.²¹ In 1940 werd vervolgens het beeld in Reims door de Duitse bezetter verwijderd. Oudstrijders wilden in 1952 een nieuw exemplaar plaatsen, maar het was te duur en men vreesde ruzie over de vraag wie Reims in 1918 nu eigenlijk hadden beschermd, Franse of Afrikaanse soldaten. Spoedig werd bovendien geoordeeld dat de beeldengroep als zodanig te koloniaal was en werd een nieuw monument ontworpen door Claude Ducher, met twee obelisk; voor de Afrikaanse en de Franse strijders ieder een.

Inmiddels zijn de nazaten van de soldaten van het koloniale leger de staatsburgers van ten minste zeventien verschillende Afrikaanse landen waar ooit de Franse koloniale dienstplicht gold. En net als gebeurde met het KNIL, wonen

velen van hen ook in Frankrijk.²² Daar werd recent het initiatief genomen om het oorspronkelijke monument van Reims te laten terugkeren. De Franse Minister van Buitenlandse Zaken en Mensenrechten Rama Yade memoreerde bij die bekendmaking dat het vrije Franse leger van Generaal De Gaulle in eerste instantie voor 80% had bestaan uit Afrikaanse soldaten. Zij waren na de oorlog anders behandeld dan de Franse veteranen, zowel qua financiële ondersteuning, als in aanzien. Ook gedurende hun diensttijd in de Tweede Wereldoorlog hadden ernstige schendingen van hun burgerrechten en mensenrechten plaats gevonden.²³ De minister noemde het een schaamtevolle geschiedenis; een geschiedenis echter waarin ook veel waardigheid bestond. Het was de waardigheid van de soldaten zelf, die trots waren gebleven op hun verrichtingen. Maar met recht waren hun kleinkinderen boos. Waarom zouden ze van een Frankrijk houden dat hun grootouders negeerde die voor Frankrijk hadden gevochten? Dit brengt ons bij het tweede thema van deze lezing: aangaande de geschiedenis en de politiek.

Geschiedenis en politiek

Historische fouten

De Franse minister Rama Yade legde in haar toespraak in Reims expliciet een relatie tussen een onverwerkte koloniale legergeschiedenis en actuele discussies over burgerschap en gemeenschapszin. De burgemeester van Reims, Adeline Hazan werkte dat verder uit. Terwijl het lidmaatschap van het koloniale leger destijds voor Afrikaanse soldaten een stap was op weg naar volledig Frans burgerschap,²⁴ waren ze na de oorlog teruggezet in koloniale verhoudingen. Daarmee, zo stelde de burgemeester, beging Frankrijk historische fouten, '*des erreurs historiques*'. De Republiek verwaarloosde buiten de eigen grenzen, '*par-delà ses frontières*', de fundamentele principes van vrijheid, gelijkheid en broederschap.²⁵ Ze concludeerde dat de tijd was gekomen om die geschiedenis gezamenlijk een plek te geven.

De verwijzing naar 'historische fouten' doet denken aan de uitspraak van Minister van Buitenlandse Zaken Wim Bot, tijdens de viering van zestig jaar onafhankelijkheid in Indonesië in 2005. Hij verklaarde daar dat Nederland in 1945 door het gewapend optreden tegen de Indonesische onafhankelijkheid 'als het ware aan de verkeerde kant van de geschiedenis' was gaan staan.²⁶ Deze uitspraken roepen vragen op over de munten, de medailles, de oorkondes en de monumenten: thuis, in musea, op straat. Wat voor soort erfenis vormen ze, wat zeggen ze over het burgerschap van de erfgenamen, waar die zich ook bevinden, hoe spreken de betrokkenen daar over en wat is de rol van historici, wanneer de politici spreken over historische vergissingen?

Het kader van de natiestaat

De politici moeten zich wel uitspreken over koloniale geschiedenis. Alom wordt de geschiedenis aangeroepen als een samenbindende factor waardoor ook immigranten zich kunnen (of moeten) invoegen in de *imagined community* van de natiestaat. In mijn inleiding citeerde ik de VVD en PvdA; in Parijs komt bijvoorbeeld het nieuwe Cité nationale de l'histoire de l'immigration hier uit voort. Maar met nationale geschiedschrijving kan niet worden bezworen dat het voormalige koloniale burgerschapsbeleid doorwerkt in de huidige post-koloniale natiestaten en de internationale relaties. (Gilroy 2004; Balibar 2004) De imperialistische natievorming van de negentiende en twintigste eeuw ging gepaard aan processen van in- en uitsluiting en van gedwongen of vrijwillige verplaatsing en migratie.²⁷ In hun bundel *At home with the Empire* benoemen Catherine Hall and Sonya Rose de koloniale in- en uitsluiting als 'grammars of difference and hierarchies of inequality', verbonden aan uiteenlopende classificatiesystemen langs lijnen van klasse, ras, gender en etniciteit. (Hall & Rose

1^e rij v.l.n.r.: Rumphiusmedaille; Wilhelminatop 8-11-1909; Ds. G.W. Kiewiet de Jonge (1933).

2^e rij: Kon. Ned. Maatschappij tot Exploitatie van Petroleumbronnen in Nederlands-Indië; Boeatan 1904-1929.

3^e rij v.l.n.r.: penning over de rijstbouw van Vereeniging voor Penningkunde 1933; handelstentoonstelling Pasoeroean 1893; suikersyndikaat.

2006:18-20) Ze werden vooral vanuit de moederlanden voorgeschreven en gereguleerd, en daar werkten ze ook door.

Dat kan als in miniatuur worden geïllustreerd met de muntencollectie van het Tropenmuseum. Wanneer we niet naar iedere penning afzonderlijk kijken, maar naar de verzameling als geheel, dan zien we in hun samengesteld beeld een karakterisering van de relatie tussen Nederland en de koloniën. Op de munten kent de Nederlandse geschiedenis jaartallen, de Nederlandse man een naam, functie en geboortedatum; daarentegen is de koloniale samenleving passief, de onderdaan een symbool: vrouw, boom, rijstplant, buffel, de Boeddha... De munten werden gemaakt voor de leden van een Nederlandse denkbeeldige gemeenschap voor wie de door hun kunstenaars gekozen symbolen en abstracties herkenbaar waren door een culturele retoriek.

De munten illustreren een ervaringsdimensie en een beeldvorming op afstand. In het moederland kon ongelijkheid bekend zijn, maar het hoefde niet te worden ervaren, verschil kon worden geïdealiseerd. Die ideaalbeelden werden in kringen van wetenschap, politiek en kunst als denkbeelden ingepast in het bredere cultuurnationalistisch denkraam. Echter, onderwijl hadden de overzeese leden van deze gemeenschap een 'werkelijk' contact met de koloniale bevolking. Het onderscheid in burgerschapsaanspraken, posities en maatschappelijke situatie, zoals de omgang met meertaligheid of de ontwikkeling van een pluraal rechtstelsel, was voor hen aan de orde van de dag.

Deze benadering van het koloniale beeld als invloed in het moederland en als aspect van Europees cultuurnationalisme vormt mijns inziens een belangrijke aanvulling op Leerssens benadering van nationalisme als per definitie cultuurnationalisme. In zijn Europese onderzoeksproject stelt Leerssen dat nationalisme begint als een 'cultivering van cultuur' door inventarisatie, interpretatie en mobilisering. (Leerssen 2005:4, 8; 2006) In de context van de negentiende eeuw gaat dat over het verleden: het opdiepen van oude handschriften, teksten, voorwerpen, immateriële tradities op het gebied van muziek, dans en folklore, en hun inpassing in een schema van 'eigen' en 'anders'. Bij Leerssen is eigen verbonden met het grondgebied van de eigen natie binnen Europa, met etniciteit en met taal. Het andere bevindt zich buiten die grens, naburig maar fundamenteel verschillend vanwege zijn oorsprong.²⁸ Mijns inziens had de grensoverschrijdende *mentale* ruimte waarbinnen deze cultuurnationalistische processen zich afspeelden, echter gelijkelijk betrekking op het denken over westerse en over *niet*-westerse cultuur. Dezelfde geleerden die letterkundig onderzoek deden naar de 'nationaliteit' van de Middeleeuwse Reinaert de Vos, dezelfde kunstenaars die zich in hun werk lieten inspireren door Middeleeuwse tradities als het brandschilderen van ramen, werden tegelijk geraakt en beïnvloed door cultuuruitingen uit de koloniën. Het Sanskriet is hiervan het taalwetenschap-

pelijk voorbeeld bij uitstek; batik bij ons het bekendste van de ambachtelijke tradities. (Legêne en Waaldijk 2001)

Huizinga, de sanskritist, die bevriend was met Jan Veth en bekend met Jan Toorop,²⁹ bracht rond 1902 deze *gelijktijdige* Europese culturele belangstelling voor het eigen verleden en voor vreemde culturen onder woorden. Hij wees er bijvoorbeeld op, dat de belangstelling voor de Oosterse cultuur beïnvloed was door de Duitse romantiek. Zo was de oriëntalist Hendrik Kern sterk beïnvloed geweest door Jacob Grimm. (Huizinga 1899:5) Tegelijkertijd was Huizinga behoorlijk kritisch over de wijze waarop ‘het oude Indië’ in de belangstelling stond en het Boeddhisme eigenlijk vooral in ‘fantastisch-artistieke’ zin als een inspiratiebron voor het heden werd ervaren. In zijn openbare les over het Boeddhisme verklaarde hij in 1903: ‘Het is voor onzen tijd kenmerkend, dat bij elke litteraire bewondering van vreemde of vervlogen culturen de esthetische aandoening een zoveel sterker rol speelt dan alle factoren van verstandelijken of zedelijken aard, die tot zulke eene bewondering kunnen voeren.’ (Huizinga 1903:15-16) Hij contrasteerde daarbij de ‘Indische gedachten’ – dat wil zeggen: de hedendaagse indrukwekkende beeldende kunst en architectuur, het toneel, en de verhalenrijkdom afkomstig uit het oude India – met de hier aanwezige erfenis van het zestiende-eeuwse humanisme, en bracht de aantrekkingskracht van het eerste in verband met ‘de sfeer der Duitse romantiek, sensitief bij uitnemendheid’. In 1906 schreef hij ‘... ik zou nu de stelling verdedigen, dat het kennen van een der Oostersche beschavingen een buitengewoon bevorderende factor is voor het begrijpen van de Westersche. En mijn belangstelling blijft voor die kant bestaan als voor de goede oude vrienden, die naar verre streken trokken.’ (Lem 1993:119)³⁰

De onderzoeker van het adatrecht Cornelis van Vollenhoven (1874-1933) merkte naar aanleiding van Huizinga’s *Herfsttij der Middeleeuwen* op dat dit boek hem ook meer inzicht gaf in de hoven van Soerakarta en Jogjakarta. (Lem 1993:140) Het was een terzijde opmerking van een wetenschapper wiens werk een directe betekenis had voor de manier waarop het rechtsbestel in de koloniale staat werd ontwikkeld en burgerschapsaanspraken werden ingedeeld. Net als de muntencollectie, maakt zijn opmerking ons er echter op attent dat we bij de bestudering van het cultuurnationalisme in de hoogtijdagen van de koloniale expansie een open oog moeten hebben voor de organisatie van de processen van in- en uitsluiting waarmee de culturele natievorming ook overzee gepaard ging. En dat brengt ons terug bij de context waarbinnen de politici van vandaag hun opmerkingen maakten over het koloniale verleden.

We?

De relatie tussen nationale geschiedschrijving en het koloniale verleden was en is haast per definitie ingewikkeld, de geschiedenis van de overgangperiode

in elk land afzonderlijk nog steeds weinig onderzocht.³¹ Daarbij beweegt het meeste internationale onderzoek over de geschiedenis en de impact van koloniale relaties zich langs de historische assen van bijvoorbeeld het Franse, Britse en Nederlandse koloniale rijk. Het vraagtteken in de titel van het boek van de Franse filosoof Etienne Balibar, *We, the people of Europe?* dat ik ook in mijn oratie in 2004 citeerde, vormt op zichzelf dan ook al een belangrijke onderzoeksa-genda voor historici. (Balibar 2004) Onderzoek naar historische burgerschaps-praktijken *par-delà*, oftewel *buiten* de grenzen van de afzonderlijke hedendaagse Europese naties moet van dat onderzoek een integraal deel vormen.

Dat geldt ook voor het vraagstuk van periodisering van de nationale geschiedenis. De idealisering van het verschil werkt daarin nog altijd door. Zo stelde de Franse President Sarkozy in een onnavolgbare toespraak op de Universiteit Cheick Anta Diop in Dakar (26-7-2007), dat het drama van Afrika was, dat de Afrikaan nog niet helemaal was ingestapt in de geschiedenis. De lezing werd onder meer beantwoord met een bundel historische essays, samen-gesteld door een woedende Adame Ba Konaré, historica en gewezen *first lady* van Mali. In het openingshoofdstuk wordt een periodisering van de Afrikaanse geschiedenis voorgesteld, die niet uitsluitend wordt gezien vanuit de kaders van de Europese natievorming.³² Daarvoor is een kritische blik op de koloniale bronnen noodzakelijk.

Geschiedenis in het digitale tijdperk

Sites

Deze omgang met de bronnen staat centraal bij het derde thema dat ik in de inleiding aankondigde: de toegang tot het verleden in onze digitale eeuw. Door mijn presentaties heen, schemerde de notie van *lieux de mémoire*, van ‘plaatsen van herinnering’. Reims is als letterlijk stedelijke plek op de kaart zo’n erkende *lieu de mémoire*, vanwege Clovis, vanwege de kroning van de Franse koningen, en vanwege de ondertekening van de Duitse capitulatie in 1945. Het monu-ment voor de helden van het *Armée noire* voegt daar een symbolische verbind-ing van de Franse geschiedenis met West-Afrika aan toe. Maar *lieu* is meer dan letterlijk een plek. Met de muntencollectie heb ik ook het museumdepot van het voormalig Koloniaal Instituut benaderd als zo’n plaats van herin-nering. Ze getuigen, in de woorden van Wesseling, van ‘een uitkristallisering van een visie op het verleden die vast verbonden is met een bepaalde plaats (...) een ritueel of zelfs een individu.’ (Wesseling 2005:13) Ik beschouw ze eerst en vooral als *ontmoetings*plaatsen, letterlijk en symbolisch; als hangplekken en discussieplatforms waar en naar aanleiding waarvan over het verleden wordt nagedacht. *Public history* heeft op die actieve betekenis betrekking.

Van het Franse begrip *lieu* is het een kleine stap naar het Engelse begrip

site, een voor historici onmisbare plek voor geschiedenis. In 2002 speelde de meest felle discussie over het VOC-jaar zich af op internet; de informatie over de recent voorgenomen herplaatsing van het monument te Reims, staat op de officiële *website* van de *lieux de mémoire*, bewegwijzerd op het web volgens de volgende trapsgewijze formule: lieux de mémoire>les monuments aux morts communaux>sculptures de mémoire.

Toen Pierre Nora begin jaren tachtig met zijn project “Les lieux de mémoire” begon, had het begrip *site* voor de meeste historische wetenschappers vermoedelijk nog geen directe ICT-connotatie; het was voor de meesten van ons nog niet te bedenken dat er – anders dan voor kwantitatief historisch onderzoek – gedacht zou gaan worden in termen van zogeheten ‘rijke historische databestanden’ en slimme algoritmische methodes teneinde gedigitaliseerde tekstuele bronnen, afbeeldingen en voorwerpen te ontsluiten voor historisch onderzoek. We stonden er amper bij stil dat historisch materiaal zou ontstaan dat alleen digitaal bestond, en dat – terwijl we ons bekwaamden in het ‘decoderen’ van gangbare bronnen – weldra ook op historici een groot beroep zou worden gedaan om bij te dragen aan een hernieuwde codering van diezelfde bronnen.³³ Het is aangaande die hernieuwde *encoding*, dat de door Hall and Rose benoemde en hiervoor aangehaalde *grammars of difference and hierarchies of inequality* opnieuw relevant worden.

Laten we Rumphius er nog eens bijhalen. Wie naar de website van het Tropenmuseum surft kan de munt gemakkelijk vinden. ‘Rumphius’ intypen levert een aardig beeldverhaal op: van zijn boeken tot het dubbelschroefstoomschip Rumphius van de KPM dat in 1908 van stapel liep.³⁴ Zoeken op het trefwoord penningen geeft 217 hits; de in deze lezing besproken set. Ze zijn in de loop der jaren op verschillende manieren bijeengebracht, gedocumenteerd en ontsloten. Aanvankelijk geschiedde dit, kort gezegd, in de context van een koloniale wetenschapsbeoefening die schatplichtig was aan de ontwikkeling van natuurwetenschappelijke classificatiemethodes volgens wetenschappers als Rumphius, via Linnaeus naar Darwin. In het kader van de koloniale volkenkunde kwam dit tot een steeds verder verwijnd cultureel onderscheid. (Keurs 2007; Bouquet 1999) Na 1950 gold voor documentatie en ontsluiting meer een cultureel-antropologisch ontwikkelingsperspectief, terwijl voor de hernieuwde codering en interpretatie van die collecties vandaag de dag vooral een historiserend interactie- en netwerkperspectief wordt gehanteerd. (Brakel and Legêne 2008)

Deze opeenvolgende kaders bevestigen dat de geijkte mechanismen voor de organisatie van historische informatie zoals thesauri, ontologieën en classificatiesystemen weliswaar gericht zijn op continuïteit in ontsluiting, maar tegelijkertijd ook gecreëerd en gebruikt worden in een veranderende politiek-sociale context. De collectiedocumentatie met betrekking tot bijvoorbeeld de muntencollectie van het Tropenmuseum vormt op zichzelf een vergaand

geïstitutionaliseerde canon van de geschiedenis, die bestaat naast historische interpretaties van die collectie. En hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld de Aceh-collectie van het Tropenmuseum, of voor de archeologische collectie. Wie op trefwoord zoekt, vindt koloniale classificaties, die zijn geformuleerd als een canon van verschil. (Legêne 2005; 2008)

Natuurlijk weten we dit; we weten dat de ontsluitingsmechanismen voor welke collectie dan ook geen objectieve weergave kunnen bieden, maar ze zijn wel mede sturend voor wat vervolgens met deze informatie gebeurt in de echte wereld. (Borgman 2007:42) Het impliceert dat we ze in het digitale domein niet zonder meer kunnen benaderen als ‘rijke databestanden’ die zich makkelijk aan weer andere bestanden laten koppelen.

Aan het begin van de twintigste eeuw verzuchtte de bioloog en (later) geneticus Marius Jacob Sirks (1889-1966), dat er een enorm verschil was tussen het lezen van de botanische literatuur van zijn eigen tijd en het werk van Rumphius: ‘alsof ik uit een fabriek, waar talloze machines dreunen en hameren en mensenstemmen in een geroezemoes dooreen klinken, kom in de stille vreedzame rust van het bosch.’ (Sirks z.d.:3)³⁵ Het begin van de twintigste eeuw werd blijkbaar als onrustig ervaren. *De rust is uit God, de haast is uit den booze*, beitelde Bronner in een bankje dat Greshoff in het Koloniaal Museum bij het gedenkteken voor Rumphius zette. Maar hoeveel ‘rustelozet’ is het academisch bedrijf onder invloed van de nieuwe informatie- en communicatietechnologie de laatste jaren niet geworden. ICT dringt door in alle facetten van het geesteswetenschappelijk onderzoek, van geografische informatiesystemen tot data-visualisering en data-mining tools, het maken van modellen en simulaties.

Het grappige is dat ook de eerder aangehaalde hoogleraar *Information Studies* Borgman (University of California, Los Angeles) het enorme corpus van digitale bronnen en secundaire informatie dat alom wordt opgebouwd, associeert met kabaal: ‘They are much larger in scale, the content is more heterogeneous in topic and language, the granularity increases when individual words can be tagged, they will be “noisier” than their well-curated predecessors, and their audience is more diverse, reaching the general public in addition to the scholarly community...’³⁶ ICT vormt dan ook niet alleen een uitdaging ten aanzien van bronnenontsluiting en interpretatie; het gegeven dat deze bronnen op zoveel manieren toegankelijk zijn, betekent tevens dat historici zich in hun werk moeten verhouden tot een publiek debat over geschiedenis dat meer en meer digitaal gemedieerd wordt. Via internet mobiliseerde Adame Ba Konaré de historici die een antwoord schreven aan president Sarkozy.

Intuïtie

Misschien zullen deze overdenkingen weldra al te simpel blijken, net zoals,

of nog veel erger dan Huizinga's opmerking in 1905 over fotografie. Maar het lijkt mij dat hoe dan ook in ons digitale tijdperk de 'Huizinga-traditie' van geschiedschrijving – met de gezaghebbende verwerking in boekvorm van de kennis en visie van individuele auteurs als voornaamste vorm – ingrijpend verandert. We leven in een tijd van overvloedige informatie en snelle communicatie, en zijn nog niet gewend aan de meerstemmigheid die dat met zich meebrengt. De individuele stem van de historicus die uitgaat van kritisch bronnengebruik en wetenschappelijke vraagstellingen, blijft van belang. Maar meer nog dan in het verleden zal zijn publiek mee kijken naar de bronnen, interrumpere, er eigen verhalen naast of tegenover zetten en door met geschiedenis bezig te zijn, zelf geschiedenis willen maken.

Bovendien zal de betekenis van intuïtie veranderen. Hanssen laat zien dat in Huizinga's visie ook plaats was voor 'het irrationele, want intuïtieve, aandeel in de geschiedbeoefening – voor de rol van de verbeelding, *mits* gevat in het glinsterend pantser van de rede.' (Hanssen 1996:45) De notie van intuïtieve kennis heeft er in ICT-verband een betekenis bij gekregen. Intuïtie wordt in de digitale wereld niet louter verbonden aan beeldend associatief vermogen, maar ook aan navigatie, aan beweging en intellectuele tastzin in het digitale vlak. Ik zou daarbij willen aansluiten, door ook theoretisch verder te denken over 'historische ervaring'. Ik bedoel dan niet de historische sensatie, maar de 'fysieke kennis' die mensen over de samenleving bezitten, in hun vuisten of handen en in hun hoofd, en die hen over de generaties heen is doorgegeven. Een dergelijke hernieuwde aandacht voor intuïtie als een ICT-gerelateerd vormgevingsaspect bevestigt oude relaties tussen geschiedbeoefening en beeldende kunst.

We zien dat in het werk van de Franse beeldhouwer Patrice Alexandre die de visie op het Franse koloniale burgerschap van de *Tirailleurs sénégalais* onderzocht in een beeldenreeks die voortbouwde op het monument van Bamako en Reims.³⁷ In drie beelden probeerde hij eerst na te voelen hoe de raciale ongelijkheid speelde in het naturalistische beeld van de Franse vlaggendrager en zijn Afrikaanse kameraden. Vervolgens onderzocht hij het verdwijnen van de notie van zelf en ander in de gelijktijdige vormtaal van het kubisme. En tenslotte probeerde hij vanuit een 'Afrikaanse' beeldtaal het perspectief op de betrokken soldaten om te keren. De beeldenreeks komt voort uit een proces van aesthetisering zoals Huizinga het bedoelde: aanschouwelijk maken op basis van 'inleving'. Ze is onderdeel van een historisch discours dat de kunstgeschiedenis overstijgt.

De meest recente beeltenis van Rumphius, vervaardigd in het VOC-jaar 2002 voor de vaste opstelling over Nederlands kolonialisme in het Tropenmuseum, appelleert op een andere manier aan deze notie van intuïtie. Het betreft een driedimensionale interpretatie van het portret van Rumphius uit ca. 1695, dat in 1902 door Huizinga werd gemunt. Dit nieuwe polyester beeld

van Rumphius beoogt tegelijk met de geschiedenis ook de representatiegeschiedenis van het kolonialisme uit te drukken. Voortbouwend op een koloniale traditie is het beeld tot stand gekomen met behulp van een *body cast*, het afgietsel van een echte mens, met als doel daarmee ook iets over te dragen van de emotionele verhouding die in koloniale representatiestrategieën gegeven was.³⁸ De Rumphius van 2002 is een uit een serie van negen figuren, die samen het museale verhaal dragen over de verwevenheid van kolonialisme, verzamelen, classificeren en beheersen.³⁹

Dergelijke kunstwerken en tentoonstellingen geven, net als de werkelijke *lieux de mémoire* en de virtuele internet sites, vorm aan de mentale ruimte van de verbeelde gemeenschappen van onze tijd. Als historische verbeelding verhouden ze zich nu weer impliciet, dan weer expliciet, tot beeldvormingsprocessen elders. In de penningentijd van het Koloniaal Museum sloeg Soesoehoenan Pakoe Boewono X, van 1893 tot 1939 vorst van Soerakarta, zijn eigen penning en voegde die toe aan de collectie van het Koloniaal Museum. Vandaag vinden we op het internet de foto van het diorama in Rawamerta (Karawang Jarak), dat het Nederlandse legeroptreden in 1947 in de kampong Rawagede verbeeldt. Het zijn historische verbeeldingen die vast zitten aan een bepaalde plaats, maar bijdragen aan historisch besef over de grenzen van de huidige natiestaten heen.

Laat me daarover eindigen met een laatste opmerking. Toen ik jaren geleden bezig was met 1813 riep de tekening van de landing van de zoon van Stadhouder Willem V bij Scheveningen een herinnering op aan een lagere school-schriftje met een deel van die prent op een oranje kleurvlak. Het zal in 1963 aan de schooljeugd zijn uitgedeeld, ter viering van 150 jaar onafhankelijkheid, en dus was ik acht. Vijftig jaar eerder, in 1913, was het begin van de constitutionele monarchie onder Oranje in 1813 ook gevierd. Bij die viering besloeg het Nederlands Koninkrijk in de beleving van de feestvierders zo'n twee miljoen vierkante kilometer en dat werd in de tentoonstellingen ook zo verbeeld.

Hoe zal dat zijn in 2013? Hier ligt een rol voor het Rijksmuseum en/of het nieuwe Nationaal Historische Museum. (Byvanck en Schilp 2008) Het thema 'Ik en Wij' dat is voorgesteld als een van vijf onderwerpen van het Nationaal Historisch Museum biedt wellicht een passende ingang voor activiteiten door het hele land; met een pers voor de muntslag en een boksring voor de vuistslag, een dik boek met voetnoten voor de historici en een debat tussen Thorbecke, Kuyper, Roestam Effendi en Marga Klompé voor de politici, met tentoonstellingen en met een interactieve website die, als je het woord 'canon' intypt terugvraagt: "bedoelt u soms kanon?". Hoe we het ook doen, laat het zo zijn, dat een achtjarig kind zal denken: 'hé, een oranje schriftje'.

Dank

Ik sluit af met een dankwoord. Ik dank het College van Bestuur van de VU en het bestuur van de Faculteit der Letteren voor het vertrouwen dat zij met mijn benoeming in mij hebben gesteld. De Letterenfaculteit van de VU doet denken aan de tegelvloer in het Centraal Station van Amsterdam. Hier is hij afgedekt, daar staat er een schutting overheen, ginds is een stukje beschadigd omdat er wat werd weggehaald, en op andere plaatsen wijkt de kleur blauw iets af omdat er een nieuw stuk bij de hal werd getrokken.

Zo ook de Faculteit der Letteren, waarvan het ontwerp gegeven is, met de kiosken keurig in het gelid, maar waar onderwijl heel wat in verandering is.

Ik dank Caroline Kroon die me, gedurende de eerste onwennige maanden op die vloer, hielp om de weg te vinden. Dank ook voor de hartelijke ontvangst door mijn collega-hoogleraren en mede 'trajecttrekkers' van de Afdeling geschiedenis: ik noem alleen ons afdelingshoofd Karel Davids en, inmiddels gepensioneerd, maar immer betrokken, Heather Sutherland, maar bedoel iedereen. Het team van de leerstoel Politieke geschiedenis – Dienke Hondius, Harm Kaal, Ronald Kroeze, Chris Lorenz, Anneke Ribberink, Paul van Trigt en, tot voor kort Markha Valenta – nam me vanaf dag één op in een veelzijdig en doorlopend historisch debat, dat geheel organisch afwisselt met vrolijke, nijldige of bezorgde discussies over de organisatie van het universitaire onderwijs en onderzoek. Spoedig na mijn aantreden konden bovendien bij de VU, het NIOD en het KITLV de onderzoekers worden aangesteld van het Indonesisch-Nederlandse NWO-project *Sites, Bodies and Stories*, dat tevens het kader vormde voor deze oratie. De komende jaren zullen we samenwerken met de promovendi en postdocs Marieke Bloembergen, Sadiyah Boonstra, Martijn Eickhoff, Fenneke Sysling, en, binnenkort, Tular Sudarmadi; met Bambang Purwanto en Henk Schulte Nordholt, met de collega's van het Tropenmuseum onder wie Pim Westerkamp, en de vele anderen, onder wie Wim Manuhutu die hierbij betrokken zijn. Ook waardeer ik bijzonder het contact met de andere promovendi, Caroline Drieënhuizen aan de UvA en Judy Schagen in Israël, en, op zijn geheel eigen wijze, Robin de Bruin aan de UvA.

De VU biedt een vanzelfsprekende omgeving voor gedachtewisseling en samenwerking, zoals ik heb mogen ervaren in de nieuwe onderzoeksinstituten CLUE en Culture and Values. Ik noem alleen Jan Kolen, Joris van Eijnatten, Koos Bosma, Guus Schreiber en zijn team, Halleh Ghorashi, Birgit Meyer, Thomas Spijkerboer, Eep Talstra. Het is onmogelijk iedereen te noemen, maar laat duidelijk zijn dat deze uitwisseling voor mij van groot belang is.

Dat geldt ook voor het contact met Paul Wouters, Anne Beaulieu en de andere stafleden van de Virtual Knowledge Studio, die mij telkens weer een handvat

aanreiken om verder na te denken over de betekenis van ICT voor de geesteswetenschappen.

Dames en heren, ik moet een stapje terug doen. Vier jaar geleden memoereerde ik mijn studietijd en heb ik mijn dank uitgesproken aan mijn promotoren Siep Stuurman en Peter van der Veer, en aan de toenmalige staf van het Historisch Seminarium aan de UvA, in het bijzonder aan Sylvia de Groot, Jan Pluvier en Hans Blom die ieder op een andere manier voor mij belangrijk zijn geweest. Daar zou ik veel anderen aan toe kunnen voegen. Van hen wil ik Ger Harmsen noemen. Hij overleed in 2005 en werd op de flaptekst van een recente publicatie over Nederlandse historici getypeerd als een bijna vergeten historicus en marxistische eenzaat. Dan heb ik bij dezen dat vergeten in elk geval weer even uitgesteld.

Dankzij het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap was ik vier jaar verbonden aan de leerstoelgroep Europese cultuurgeschiedenis van de Universiteit van Amsterdam. In de persoon van Pim den Boer wil ik alle collega's van de UvA hartelijk danken voor de samenwerking in de afgelopen vier jaar, die, naar het zich laat aanzien, op volle kracht zal worden voortgezet. Mijn oud-collega's van het Koninklijk Instituut voor de Tropen wilde ik laten weten dat mijn toegangspasje het nog steeds doet, en dat ik hoop dat het voorlopig zo blijft. Dat het KNHG en het Netwerk Politieke Geschiedenis omwille van mijn oratie het congres over de rol van pragmatisme en opportunisme in de politiek vandaag hebben verplaatst naar de VU, waardeer ik als een groots gebaar van collegialiteit, waarvoor ik de organisatoren en de deelnemers hierbij hartelijk dank zeg. Aan de studenten tenslotte zou ik willen zeggen dat ik het zeer waardeer dat jullie hier zijn. Velen van jullie heb ik al in college ontmoet, en maandag begint een nieuw semester. Beschouw deze oratie maar als een inleiding. Ik hoop te kunnen bijdragen aan een actieve en interdisciplinaire kijk op de contemporaine geschiedenis die steunt op aandacht voor het detail, interesse in grote vragen en nieuwsgierigheid naar nieuwe technologie.

Toen ik deze rede voorbereidde moest ik kiezen tussen een powerpoint-presentatie en dus een scherm, of het Couperinorgel, genoemd naar François Couperin (1668-1733) op het podium van de Aula. Gelukkig is het orgel toch zichtbaar. Het werd begin jaren zeventig gebouwd door de Franse orgelmaker Koenig voor de Aula van de VU. Het orgel staat een toon lager dan onze huidige stemming, want niet alleen de wetenschap is steeds rumoeriger geworden, ook de A is steeds hoger. Ik dacht dat mijn familie hier aanwezig, in het orgel geïnteresseerd zou zijn; dus deze kleine toegift was voor jullie. Dan weten jullie weer wat beter waar precies ik nu werk.

Noten

¹ Interview in *NRC-Handelsblad* 28 augustus 2008, naar aanleiding van VVD beginselprogramma. Daarin wordt gesteld: 'Goed burgerschap, ook van immigranten, houdt in dat een individu zich in zijn handelen rekenschap geeft van de cultuur en de bijbehorende normen van onze samenleving. De Nederlandse samenleving vindt haar oorsprong in de joods-christelijke traditie, het humanisme en de Verlichting. Deze beschavingsfundamenten vormen samen met de Nederlandse taal, de vaderlandse geschiedenis en de Grondwet de grondslag voor onze nationale identiteit.' PvdA-citaat afkomstig uit de Resolutie 'Verdeeld Verleden, Gedeelde Toekomst', het PvdAstandpunt inzake integratiebeleid, gepubliceerd op 23-12-2008. Citaat op p. 4.

² Korthedshalve verwijs ik naar deze website.

³ Zie onder meer *De constructie van het verleden* van Chris Lorenz (2006), verplichte stof voor vele geschiedenisstudenten.

⁴ De oratie *Over het aesthetisch bestanddeel van geschiedkundige voorstellingen*, had plaats op 4-11-1905. Lem 1993:114-115.

⁵ Walter Benjamin, Roland Barthes, Susan Sontag, John Berger en anderen hebben met hun cultuurhistorische discussies over fotografie ons begrip van foto's als historische bron diepgaand beïnvloed. Korthedshalve verwijs ik hier naar Edwards 2001. Over Huizinga's verhouding tot het Boeddhisme, onder meer: Hanssen 1996:43-44.

⁶ Het citaat luidt: 'Even the most mediagenic events and the images reproduced most frequently in the media, are not independent of their physical reality. Nor can it be maintained that the physical consequences of the attacks on the Twin Towers were any less "real" than the images of those attacks. (...) we shouldn't forget that the relationship between images and so-called reality is not just defined by technology but is embedded in a complex cultural, social and psychological process.' Gierstberg 2008:52.

⁷ Hoewel hij in 1670 blind was geworden en ook overigens veel persoonlijke en wetenschappelijke tegenslag meemaakte, slaagde Rumphius er onder meer in om twee vroege standaardwerken samen te stellen: *D'Amboïnsche rariteitskamer* (postuum verschenen in 1705) en *Het Amboïnsche kruidboek* (in zes delen verschenen tussen 1741 en 1750). Zie ook Beekman 1999.

⁸ Greshoff had in Nederlands-Indië gediend als militair apotheker en was sinds 1895 bij het Koloniaal Museum in Haarlem als chemicus belast met onderzoek en proefnemingen in het laboratorium van het museum. Ook: *Vlugblad* 1902.

⁹ Zie bijvoorbeeld Greshoff's handtekening op de overdruk van Huizinga's vertaling *De geschiedenis van Soepárga* (ca. 1899) in de bibliotheek van het Koninklijk Instituut voor de Tropen. Rumphius-tekening van Huizinga: Tropenmuseumcollectie nr. 3401-1563. Zie ook Lem 1993:94 en passim en Enno van Gelder 1947. Voor de munt gebruikte Huizinga het enig bekende portret van Rumphius, rond 1695 gemaakt door diens zoon Paulus Augustus, en door J. de Later uitgewerkt als gravure. Zie ook: Beekman 1999. Met dank aan Bara van Pelt.

¹⁰ Tegelijk met de penning gaf Greshoff opdracht aan Jan Bronner voor een reliefbeeld van Rumphius en een bankje, waarop ook de Boeddha figureerde. Beide werken bevinden zich in het huidige KIT. In 1905 bracht het Koloniaal Museum een eigen legpenning uit met ook daarop een afbeelding van de Boeddha; Tropenmuseum collectienr. 1810-86.

Huizinga hield als privaattoecent aan de Universiteit van Amsterdam een Openbare les *Over studie en waardeering van het Buddhisme*.

¹¹ Hij vervolgt: '... Aan ons hecht verband met Nederlandsch-Indië danken wij het voor een niet gering deel, dat bij ons de ethnologie, de oudheidkunde, de aardrijkskunde, de beschrijvende rechtswetenschap, de taalwetenschap tot vollen wasdom zijn gekomen.' Waarna hij verwijst naar met name Snouck Hurgronje en Van Vollenhoven. Eerder in de lezing prees hij met name de exacte wetenschappen. (Huizinga 1941:16-17 en 14)

¹² Vernoemd naar de oprichter Melchior Treub. Genoemde munten resp. Tropenmuseum collectienrs. 1810-75; 1810-76; 1810-15.

¹³ Resp. Tropenmuseum collectienrs: Piet Hein: 1810-40; J.Pzn Coen: 1295-03 en 1577-1; J. van Riebeeck (1952): 3024-1; M. Azn de Ruyter: 1416-74; J. van den Bosch: 1366-3; A. Kuyper: 1416-75; Spoor 3023-1; Koningin Wilhelmina: 1810-27 Deze laatste munt met de beeltenis van Wilhelmina werd in 1923 geslagen voor haar ambtsjubileum. Ze is gestileerd als een haast Oosters vorstin. Het ontwerp is van C.J. van der Hoef, uitgevoerd (net als de meeste andere munten) door Koninklijke Begeer, Voorschoten. Het voert te ver om hier van alle munten de ontwerpers te bespreken.

¹⁴ Tropenmuseum collectienrs.: Lombok 1894-1904: 1810-3a-b; Voortrekkers eeuwfeest 1938: 1810-77a-d; Slag in de Javazee 27-2-1942: 1810-83; Nederlandse vrouwen in Japanse interneringskampen: 1810-86; Bevrijding suikerfabriek Djatiroto 22 juli 1947: 3025-1a-b.

¹⁵ Brief van Jhr. Ir. A.C. von Weiler van 'voorheen Koninklijke Begeer', d.d. 23 juli 1942 aan de Algemeen secretaris van het Koloniaal Instituut P.J. Gerke. Men achtte dit 'Juist in deze tijden(...) van het hoogste gewicht'. C. Steinmetz stelde vervolgens een lijst op met 21 canonieke figuren, negen producten, zes beleidsterreinen en zes vormen van verbindingen. In augustus 1942 is vermoedelijk overleg gevoerd, want op die datum werden een aantal munten in de collectie opgenomen, afkomstig van Koninklijke Begeer. KIT-archief inventarisnr. 1387

¹⁶ De Delftse gemeentemusea organiseerden een tentoonstelling over Rumphius in Museum Nusantara, parallel aan een tentoonstelling over de Delftse betrokkenheid bij de VOC.

¹⁷ Onder de initiatiefnemers voor de discussie waren het Molukse maandblad *Blimbing* en de Molukse internetsite DLM. Er was een actiegroep 'Viering VOC? Nou Nee' en vele debatbijeekomsten. (Eigen archief).

¹⁸ In 1968 pleegde het leger een coup tegen de regering van Modibo Keita. In 1991 werd Traoré ten val gebracht en werd onder leiding van Alpha Oumar Konaré de democratie hersteld.

¹⁹ Eigen aantekeningen dienstreis Mali 16-30 oktober 1988. Echenberg 1991 beschrijft hoezeer deze militaire geschiedenis aanwezig is in het Malinese landschap, en alleen zo al deel uitmaakt van het collectieve geheugen. Zo werden in de jaren twintig dienstplichtigen die niet als soldaat werden ingezet, massaal te werk gesteld aan de infrastructurale irrigatiewerken van het Office du Niger. Het zelfde gebeurde in de haven van Dakar en de Dakar-Niger spoorweg. De impact op de samenleving was groot. Echenberg spreekt van militaire migratie. Echenberg 1991, p. 61-69, en hoofdstuk 5.

²⁰ De informatie over het monument in Reims en de teksten van de toespraken van de hoogwaardigheidsbekleders zijn ontleend aan twee internetdossiers: deze, over de officiële herdenking van de Armistice, en deze (beide geraadpleegd op 22-23 december 2008).

²¹ Het monument in Bamako werd op 3 januari 1924 onthuld; in Reims op 14 juli 1924. De inauguratie in Reims geschiedde door Édouard Daladier, de Minister van Koloniën.

²² Dat betreft: Benin, Burkina Faso, Centraal Afrika, Congo Brazzaville, Djibouti, Gabon, Guinée, Ivoorkust, Kameroen, Madagaskar, Mali, Mauritanië, Niger, Senegal, Tsjad, Togo, en de Comores.

²³ In zijn speech op 3 november 2008 verwees de Franse minister van defensie en oudstrijders, Jean-Marie Bockel, naar het verleden als een gedeelde geschiedenis. Veel nazaten van koloniale soldaten waren inmiddels ‘zonen en dochters van de Franse republiek’ geworden. Zie ook Echenberg 1991 hoofdstuk zes: ‘Morts pour la France’: The Tirailleurs Sénégalais and the Second World War. Een van de zaken waaraan de Franse minister hier refereert betreft de executies in Thiaroye, op 1 december 1944. Echenberg 1991, pp. 87-104 en p. 169-170.

²⁴ Zie ook Echenberg 1991: 44.

²⁵ ‘Il lui est arrivé de négliger, par-delà ses frontières, les principes fondamentaux de liberté, d’égalité, de fraternité, qui sont sa force et sa fierté.’

²⁶ De woorden van Minister Bot werden zowel in Indonesië als in Nederland politiek opnieuw gewogen toen Ambassadeur Koos van Dam ze op 9-12-2008 aanhaalde in zijn toespraak bij de herdenking van het bloedbad in Rawagede op West-Java. Zie ook het commentaar van Frank Kuitenbrouwer over morele en juridische verplichtingen in: ‘Mensenrechten in de verleden tijd’, NRC-Handelsblad 9-12-2008.

²⁷ Een recent inventarisatieproject door het KITLV laat de omvang en diversiteit zien van de door Nederland georganiseerde koloniale migratie, verbonden aan al dan niet gedwongen arbeid – slavernij, contractarbeid, transmigratie – en aan militaire dienst. Oostindie 2008. Zie over militairen ook: Echenberg 1991:70-86.

²⁸ ‘Whereas nationalism as a social and political movement takes place in a geographical space, cultural processes take shape in a mental ambience which is not tethered to any specific location.’ Leerssen 2005:16.

²⁹ Huizinga was in zijn studententijd als medeorganisator van een Tooroptentoonstelling in Groningen in 1896 erg onder de indruk van Toorop. (Coelen en Van Lieverloo 2003:14). Over Jan Veth schreef hij een biografie. Huizinga 2007.

³⁰ Hij had echter ook moeite met de weinig historisch gerichte interesse voor vreemde cultuur bij het grotere publiek. In 1903 verklaarde hij dat hij zelf vooral geïnteresseerd was in de grenzen van de wereld van het Boeddhisme, waar ze raakt aan ‘de algemene beschavingskunde’, aan China, Japan, het Hellenisme en oud-Christelijke cultuur. (1903:35) In een brief aan J.Ph. Vogel, 2-9-1901 beschreef hij zijn zomerse activiteiten, met verwijzingen naar het Nederlandse landschap en Van Eyck, een Keltisch sprookje dat hij aan het vertalen was, en Sanskriet. In 1931 maakte Huizinga een lezingentournee door Indonesië. Lem 1997:154-156; Hanssen e.a. 1898:44.

³¹ Het Nederlands-Indonesische NIOD-project ‘Van Indië naar Indonesië’, dat in 2008 werd afgesloten, is een goed voorbeeld van dergelijke gezamenlijke geschiedschrijving van de overgangperiode. Zie ook Cooper 2005 over het belang van meer aandacht voor de overgangperiode van dekolonisatie.

³² Een groot deel van Sarkozy’s lezing gaat over het vraagstuk van historische fouten en schuld. Het voert te ver de hele lezing hier te bespreken. Een citaat: ‘Le drame de l’Afrique, c’est que l’homme africain n’est pas assez entré dans l’histoire. Le paysan africain, qui depuis des millénaires, vit avec les saisons, dont l’idéal de vie est d’être en harmonie avec la nature, ne connaît que l’éternel recommencement du temps rythmé par la répétition sans fin des

mêmes gestes et des mêmes paroles. Dans cet imaginaire où tout recommence toujours, il n'y a de place ni pour l'aventure humaine, ni pour l'idée de progrès. Dans cet univers où la nature commande tout, l'homme échappe à l'angoisse de l'histoire qui tenaille l'homme moderne mais l'homme reste immobile au milieu d'un ordre immuable où tout semble être écrit d'avance. Jamais l'homme ne s'élanche vers l'avenir. Jamais il ne lui vient à l'idée de sortir de la répétition pour s'inventer un destin. Le problème de l'Afrique et permettez à un ami de l'Afrique de le dire, il est là. Le défi de l'Afrique, c'est d'entrer davantage dans l'histoire. C'est de puiser en elle l'énergie, la force, l'envie, la volonté d'écouter et d'épouser sa propre histoire.' Klik hier. Adame Ba Konaré bespreekt de lezing in genoemde bundel. Konaré 2008:21-38.

³³ Zie ook Frits Gierstberg (2008:50) over de vele activiteiten om historische informatie digitaal toegankelijk te maken, zoals het KB-project 'het Geheugen van Nederland', en de relatie tot het vraagstuk van collectief geheugen en historisch besef. Ook Parry 2007.

³⁴ In de SS Rumphius een tegeltableau met portret van Rumphius door C.A. Lion Cachet. Tropenmuseum foto 600009751.

³⁵ Sirks schreef in 1915 het proefschrift *Indisch natuuronderzoek*, waarin hij voortbouwde op een door hem gewonnen prijsvraag van het Koloniaal Museum (1912) over de geschiedenis van de natuurwetenschappen in Nederlands-Indië. (Biografisch Woordenboek van Nederland deel 3, geraadpleegd via de website van het Instituut voor Nederlandse Geschiedenis.

³⁶ Het citaat vervolgt: 'Computer scientists are working jointly with humanists, linguists, and other domain specialists, to parse texts, extract named entities and places, augment optical character recognition techniques and advance the state of the art of information retrieval.' Borgman 2007:147; zie ook Wyatt 2008.

³⁷ Zie ook het eerder genoemde webdossier, waar het werk van Alexandre wordt getoond.

³⁸ Vergelijk bijvoorbeeld de tentoonstelling *Miscast: Negotiating the Presence of the Bushmen*, samengesteld door de Zuid-Afrikaanse kunstenaar en archeoloog Pippa Skotnes, South African National Gallery in Kaapstad (1996).

³⁹ Het overall-tentoonstellingsontwerp is van architectenbureau Jowa, tevens ontwerper van de zaal waarin Rumphius is geplaatst. Het ontwerp van het bijbehorend koloniaal theater is van Paul Gallis. De poppen werden in 2002 gemaakt door Remy Bakker (Manimal Works) in Rotterdam. De tentoonstelling, onderdeel van de semipermanente opstelling *Oostwaarts!* Kunst, cultuur en kolonialisme, opende begin 2003 voor het publiek.

Bibliografie

Anderson, Benedict, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London (Verso) 1991 (revised edition).

Bayly, Christopher, 'In de 19de eeuw bracht het liberalisme ook buiten het Westen vrijheden.' In: *NRC-Handelsblad* 20-12-2008 (Opinie en Debat pp.4-5; bekorte versie Huizingalezing 19-12-2008)

Balibar, E., *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton and Oxford (Princeton University Press) 2004.

- Beekman, E.M., *Georgius Everhardus Rumphius - The Ambonese Curiosity Cabinet. Translated, edited, annotated and with an introduction.* New Haven and London (Yale University Press) 1999.
- Berkelaar, Wim en Jos Palm, *'Ik wil wekken en waarschuwen.'* *Gesprekken over Nederlandse historici en hun eeuw.* Amsterdam (aksant) 2008.
- Borgman, Christine L., *Scholarship in the Digital Age. Information, Infrastructure and the Internet.* Cambridge MA and London (The MIT Press) 2007.
- Bouquet. M. (ed.), *'Academic anthropology and the museum: back to the future.'* *Themanummer Focaal- Tijdschrift voor antropologie*, 1999, nr. 34.
- Brakel, Koos van en Susan Legêne, *Collecting at cultural crossroads. Collection policies and approaches (2008-2012) of the Tropenmuseum.* Amsterdam (KIT Publishers) 2008 (Bulletin 381 Tropenmuseum).
- Byvanck, Valentijn en Erik Schilp, *Het Nationaal Historisch Museum stimuleert de historische verbeelding.* Arnhem (NHM) december 2008.
- Coelen, P. van der, en K. van Lieverloo, *Jan Toorop. Portrettist.* Zwolle/Nijmegen (Waanders Uitgevers/Museum het Valkhof) 2003. (Met bijdragen van P. Bergeheyn S.J. en P. Roelofs).
- Cooper, Frederick, *Colonialism in Question. Theory, Knowledge, History.* Berkeley CA (University of California Press) 2005.
- Duyvendak, Jan Willem, Ewald Engelen en Ido de Haan, *Het bange Nederland. Pleidooi voor een open samenleving.* Amsterdam (Bert Bakker) 2008.
- Echenberg, Myron, *Colonial Conscripts. The Tirailleurs Sénégalais in French West Africa, 1857-1960.* Portsmouth and London (Heinemann and James Currey) 1991 (Social history of Africa series).
- Edwards, Elizabeth, *Raw Histories. Photographs, Anthropology and Museums.* Oxford and New York (Berg) 2001.
- Enno van Gelder, H.A., *Prof. Dr Johan Huizinga. Gedachten en beelden uit zijn werk.* Utrecht (A. Oosthoek's Uitg. Mij) 1947.
- Gierstberg, Frits, *'The Big History Quiz.'* In: Frank van der Stok, Frits Gierstberg and Flip Bool (eds.), *Questioning History. Imagining the Past in Contemporary Art.* Rotterdam (NAi Publishers) 2008, Reflect #07, pp. 44-57.
- Gilroy, Paul, *After Empire. Melancholia or convivial culture?* Oxfordshire (Routledge) 2004.
- Greshoff, M. en J.E. Heeres, *Rumphius gedenkboek 1702-1902.* Haarlem (Koloniaal Museum) 1902.
- Hall, Catherine and Sonya Rose (eds.), *At Home with the Empire. Metropolitan Culture and the Imperial World.* Cambridge (Cambridge UP) 2006.
- Hanssen, Léon, W.E. Krul, Anton van der Lem (red.), *J. Huizinga. Briefwisseling I 1894-1924.* Utrecht (Veen/Tjeenk Willink-Sijthoff's Uitgever's Maatschappij) 1989.
- Hanssen, Léon, *Huizinga en de troost van de geschiedenis: verbeelding en rede.* Amsterdam (Balans) 1996.
- Huig, Michael, *De bloei van Haarlem. Kunstleven aan het begin van de twintigste eeuw.* Bussum (Uitgeverij Toth) 2001.

Huizinga, J. (vertaling), *De geschiedenis van Soepárga. Overgedrukt uit: "de Kroniek" van Zondag 28 Mei 1899*. Z.p. (1899- collectie Koninklijk Instituut voor de Tropen).

Huizinga, J., *Hendrik Kern*. Haarlem (H.D. Tjeenk Willink & Zoon) 1899 (Deeltje in de serie 'Mannen en vrouwen van betekenis in onze dagen' onder redactie van J. Kalff jr.)

Huizinga, J., *Over studie en waardeering van het Buddhisme. Openbare les, gehouden op den 7den oktober 1903*. Haarlem (H.D. Tjeenk Willink & Zoon) 1903.

Huizinga, J., *In de schaduwen van morgen. Een diagnose van het geestelijk lijden van onzen tijd*. Haarlem (H.D. Tjeenk Willink & Zoon) 1935.

Huizinga, J., 'De wetenschappen in het algemeen en die der afdeling letterkunde' in: J. Huizinga en J. van der Hoeve, *Vijf maal vijftienvintig jaar wetenschap in Nederland: redevoeringen gehouden in de vergadering der Nederlandsche akademie van wetenschappen op 7 April 1941, door de beide voorzitters, ter herdenking van hare oprichting op 6 April 1816*. s.l. s.n. (KNAW 1941).

Huizinga, J., *Verspreide opstellen over de geschiedenis van Nederland*. Amsterdam (Atheneum Boekhandel/ Amsterdam University Press) 2007 (Atheneum Boekhandel Canon). Hierin opgenomen: 'Leven en werk van Jan Veth; In de beweging', uit 1927.

Keurs, Pieter ter (ed.), *Colonial Collections Revisited*. Leiden (CNWS Publications) 2007 (Mededelingen van het Rijksmuseum voor Volkenkunde Leiden No. 36).

Konaré, Adame Ba (ed.), *Petit précis de remise à niveau sur l'histoire africaine à l'usage du président Sarkozy*. Paris (La Découverte) 2008.

Leerssen, Joep, *De bronnen van het vaderland. Taal, literatuur en de afbakening van Nederland 1806-1890*. Nijmegen (Uitgeverij Vantilt) 2006.

Leerssen, Joep, *The Cultivation of Culture. Towards a Definition of Romantic Nationalism in Europe.* Amsterdam (Working Papers European Studies Amsterdam 2) 2005.

Legêne, Susan, *De bagage van Blomhoff en Van Breugel. Japan, Java, Tripoli en Suriname in de negentiende-eeuwse Nederlandse cultuur van het imperialisme*. Amsterdam (KIT Uitgeverij) 1998.

Legêne, Susan, *Nu of nooit. Over de actualiteit van museale collecties*. Amsterdam (Vossiuspers) 2005 (in bewerkte vorm ook verschenen als: 'Canon van verschil. Musea en koloniale cultuur in Nederland', in: R. van der Laarse (red.), *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering*. Amsterdam (het Spinhuis) 2005, pp. 124-152).

Legêne, S., 'Flatirons and the Folds of History / On Archives, Cultural Heritage and Colonial Legacies', in: Saskia E. Wieringa, *Traveling Heritages. New Perspectives on Collecting, Preserving and Sharing Women's History*. Amsterdam (aksant) 2008, pp. 47-63.

Legêne, Susan, 'Pleidooi voor historische tentoonstellingskritiek', in: *Tijdschrift voor geschiedenis* 2008 jrg. 121:4, pp. 462-469 (Contramine).

Legêne, Susan and Berteke Waaldijk, 'Reverse images – patterns of absence. Batik and the representation of colonialism in the Netherlands', in: I. van Hout (ed.), *Drawn in wax. 200 Years of batik art from Indonesia*. Amsterdam (KIT Publishers) 2001, pp. 34-65.

Lem, Anton van der, *Johan Huizinga: leven en werk in beelden & documenten*. Amsterdam (Wereldbibliotheek) 1993.

Lem, Anton van der, *Het eeuwige verbeeld in een afgehaald bed. Huizinga en de Nederlandse beschaving*. Amsterdam (Wereldbibliotheek) 1997.

Lorenz, Chris, *De constructie van het verleden. Een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Amsterdam (Boom) 2006⁸.

Oostindie, Gert (ed.), *Dutch colonialism, migration and cultural heritage*. Leiden (KITLV Press) 2008.

Paling, K., *Canongebulder. Wat iedereen moet weten over de Nederlandse Militaire geschiedenis*. Delft (Legermuseum) 2006.

Parry, Ross, *Recoding the Museum. Digital Heritage and the Technologies of Change*. London and New York (Routledge) 2007.

Rietbergen, P.J.A.N., *Europa's India: fascinatie en cultureel imperialisme, circa 1750-circa 2000*. Nijmegen (Vantilt) 2007.

Ribbens, Kees, Joep Schenk en Martijn Eickhoff, *Oorlog op vijf continenten. Nieuwe Nederlanders & de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*. Amsterdam (Boom) 2008.

Said, Edward W., *Culture and imperialism*. New York (Alfred A. Knopf) 1993.

Sirks, M.J., 'G.E. Rumphius: de grondlegger van het natuuronderzoek in onze koloniën' overdruk uit: *De Natuur* z.d. (c.1912).

(Vlugblad), *Het leven van den grooten Nederl.-Indischen natuuronderzoeker G.E. Rumphius, 1628-1702*. Vlugblad van het Koloniaal Museum. Haarlem z.d. (1902).

Waaldijk B. en S. Legène, 'Oktober 1901. Gerret Rouffaer constateert een artistieke ereschuld. Vernieuwing van de beeldende kunsten in een koloniale context 2001-1901', in: R. Buikema en M. Meijer (red.), *Kunsten in beweging 1900-1980*. Den Haag (SDU Uitgevers) 2003, pp. 19-37 (Serie Cultuur en migratie in Nederland, deel I).

Wesseling, H.L., *Europa's koloniale eeuw. De koloniale rijken in de negentiende eeuw, 1815-1919*. Amsterdam (Bert Bakker) 2003.

Wesseling, H.L., *Plaatsen van herinnering. Een historisch succesverhaal*. Amsterdam (Bert Bakker) 2005 (Met een ten geleide van Pierre Nora).

Wyatt, Sally, *Challenging the digital imperative*. Maastricht (Maastricht University) 2008 (Inaugural lecture KNAW Extraordinary Chair in Digital Cultures in Development).

